

**תרומת שילוב כלים טיפוליים: תצפית בבעלי חיים והבעה באומנות,
בטיפול קבוצתי בנערים מנותקים, בסיכון***

**The contribution through integration of therapeutic tools:
Observing animals and expressive art therapy in
Group therapy with adolescent boys at risk who are
detached**

צופית אלעזרי Zofit Elazari

מסטרנטית לתרפיה באומנות פלסטית באוניברסיטת לסלי, מטפלת/סייעת רגשית בעזרת בעלי
חיים.

zofitela@gmail.com

תרומת שילוב כלים טיפוליים: תצפית בבעלי חיים והבעה באומנות, בטיפול קבוצתי בנערים מנותקים, בסיכון*

צופית אלעזרי

מסטרנטית לתרפיה באומנות פלסטית באוניברסיטת לסלי, מטפלת בעזרת בעלי חיים.

תקציר

מאמר זה מתאר את החיבור בין שני כלים טיפוליים- תצפיות בבעלי חיים ותרפיה באומנות ואת תרומתה של העבודה המשלבת ביניהם בטיפול. המאמר מתבסס על תיאור טיפול קבוצתי ממוקד (12 מפגשים) בנערי קידום נוער, נוער מנותק בסיכון, שהתקיים במרחב הספארי ברמת-גן. במאמר אדגים כיצד שילוב כלים טיפוליים יכול לסייע ולקדם טיפול קבוצתי במתבגרים בסיכון. הטיפול המשולב הצליח להסיר את מעטה הסוד והזרות מבעלי החיים ומחומרי היצירה, ובדרך זו לפעול חווייתית ורגשית על הנערים. מטרת המחקר הייתה בחינת השפעתם ההדדית ותרומתם של הכלים האחד לשני ולנערים במרחב הטיפולי גן חיות.

מילות מפתח: טיפול בהבעה ויצירה, טיפול באמצעות בעלי חיים, שילוב כלים טיפוליים, טיפול קבוצתי, נוער בסיכון.

מבוא

אוכלוסיית נערים בסיכון לנשירה ולניתוק מאופיינת בנשירה ממסגרות פורמאליות ובסטייה מנורמות חברתיות מקובלות. זוהי אוכלוסייה שקשה לגייס לעבודה טיפולית רגשית. הנערים סובלים מדימוי עצמי נמוך, מרירות, תחושות קיפוח ותסכול. הם מתהלכים עם תחושות כישלון, בדידות וחוסר התאמה לסביבה. קשיים אלה באים לידי ביטוי בשינויים במצב הרוח ובהתנהגות, בשימוש ניכר בהגנות (פיצול, הכחשה, הדחקה, acting out) ובהתנהגויות שביטויין אגוצנטרי. לתפיסתם, הבעת רגש פירושה הבעת חולשה. ממוקם זה החיות וחומרי האומנות סייעו במציאת הדרך למפגש ובהמשך בביסוס הברית הטיפולית, יצירת קשר ובניית אמון.

שילוב הכלים הטיפוליים יוצר מערך טיפולי המאפשר עיבוד רגשי עבור אוכלוסייה שאיננה ורבילית. התכנים הרגשיים העולים במהלך התצפיות בבעלי החיים מעובדים ומובעים באמצעות הטיפול באומנות. שני הכלים הטיפוליים מתבססים על המתרחש כאן ועכשיו

*המאמר מבוסס על עבודת מחקר לשם קבלת תואר שני בטיפול בהבעה וביצירה, באוניברסיטת לסלי, בית הספר לתואר שני באמנויות ומדעי החברה. בהדרכת ד"ר נאוה מדור חיים. הרעיון למבנה הטיפול, למחקר וביצועו שאוב מתוך רוח קורס המשך משולב למטפלים בעזרת בעלי חיים ולמטפלים בהבעה ויצירה של אפרת מעין (פסיכולוגית קלינית ומטפלת בעזרת בעלי חיים) ואילנה לח (תרפיסטית בהבעה ויצירה).

ומאפשרים חלון אל העולם הפנימי דרך החוויה הגלויה.

העבודה בודקת פרמטרים הנובעים מתוך הכלים עצמם ומתוך יחסי גומלין המתקיימים בין שניהם תוך בחינה של המרחב הטיפולי ושל ה"משולשים" הנוצרים במרחב זה (מטפל-מטופל-חיה, מטפל-מטופל-יצירה, מטופל-חיה-יצירה). נבחנה גם יכולת הפעלתם של כלים השלכתיים ושל שימוש בארכיטיפים, מטאפורות וסמלים המקשרים בין הכלים. הטיפול המתקיים במרחב טיפולי פתוח (גן חיות), מאפשר שהייה פיזית ונפשית בסביבה ציבורית, אינו מאיים על הנערים, מאפשר להם חוויה רב חושית, מבסס את השתייכותם לקבוצת השווים ומאפשר להם לעבור תהליכי בנייה עצמיים – אישיים וקבוצתיים – השתייכותיים. ההתרגשות הנלוות למפגשים מתאימה לנערים המחפשים ריגושים והיא מושכת אותם להתמיד ולהגיע למפגשים. במהלך המפגשים ניתן היה להבחין בשיפור בתקשורת בין הנערים בקבוצה, בהיווצרות קשרים חברתיים, בהתפתחות סובלנות בקבוצה כלפי חבריה. יכולת הביטוי הרגשית – אישית של הנערים בקבוצה כלפי חבריהם וכלפי בעלי החיים והנושאים שעלו, הלכה והתפתחה עם התקדמות המפגשים.

תצפית על בעלי חיים מזמנת סיטואציות לא צפויות ולא שגרתיות. בעלי החיים מזמנים התרחשויות חיצוניות רציפות למרחב הטיפולי. לדוגמה הזדווגות והפרשה בפרהסיה הן פעילויות נפוצות אצל בעלי החיים ואצלנו נהוג לבצען בהסתר. פעילויות אלו הן כהעמדת מראה לתכנים יום יומיים בחיי הנערים ונקשרות להתרחשויות פנימיות בנפשם של הנערים. כך מקשרות התצפיות וההתבוננות בבעלי החיים בין המציאות הפנימית של המטופל למציאות החיצונית ולמתרחש בה (מעייך, 2006).

תרפיה באומנות מעודדת הפעלת דמיון, ומאפשרת ביטוי בחומרים המשלימים או המחליפים את האמצעים המילוליים. היצירה מסייעת להשתחרר ממעצורים, לעקוף מחסומים והגנות, לשהות בתוך עולם חלומי, להשתמש בסימבולים ולעבד תכנים עוצמתיים שמתעוררים עקב המפגש עם החיות (כמו טורפנות, מיניות, כוחנות וכדומה). כוחה של האומנות הוא ביכולתה להוות מיכל לעוצמות הרגשות העולים והיא גם מאפשרת את העמקת החיבור לעולם הרגשי. התערבות טיפולית קבוצתית היא כלי בעל השפעה ועוצמה בעיקר כשמדובר במתבגרים הנתונים במצבי לחץ. בקבוצת השווים, המאפשרת מכאן ומגינה משם, יכול המתבגר לבטא את עצמו, למצוא אוזן קשבת מחבריו לקבוצה ולקבל את חוויותיו כטבעיות. תהליכים שעשויים להפיג מתח ולהגביר את תחושת הביטחון (קפלן, 2002). בקבוצות נוער בסיכון יש להתערבות קבוצתית השלכות נוספות כמו הפנמת נורמות התנהגות חדשות, שיפור הדימוי העצמי ורכישת מיומנויות חברתיות. לבסוף, טיפול בקבוצה מאפשר חשיפה אישית פחותה מאשר בטיפול יחידני. הקבוצה מהווה עבורם מיכל וביטחון, ממסכת את תחושת היחיד – הבודד ומאפשרת יצירת קשר מטפל – מטופל בזמן קצר יותר מן הנהוג בטיפול יחידני.

הכלים התרפויטיים שיתוארו במאמר זה - טיפול בעזרת בעלי חיים וטיפול באומנות -

מתקיימים במרחב הביניים של החוויה, משתמשים בבעלי חיים ובחומרי אומנות כגשרים ליצירת קשר, כמסירי מחסומים וכגירוי להצפת חומרים מהלא מודע. חומרי האומנות ובעלי החיים מהווים כר להשלכות. שני הכלים פועלים דרך שימוש בארכיטיפים, סימבולים ומטאפורות המקשרים ביניהם.

הקבוצה

מפגשי הקבוצה נבנו כפעילות טיפולית המשלבת בין תוכן לתהליך. החוויה והמסגרת הקבוצתית סיפקו תמיכה בעזרתה יכלו הנערים לשהות ולפעול ("לשחק") ללא חשש, ולבדוק התנסויות חדשות מתוך תחושת ביטחון. ההמצאות בקבוצה מספקת לפרט אמצעים גופניים ופסיכולוגיים יעילים לויסות מצבי מתח, לשיפור מידת הביטחון העצמי והאימון ביכולות, להגברת מידת הריכוז והערנות, ומסייעת ביצירת דימוי עצמי והערכה עצמית חיוביים, מיקוד ושליטה פנימיים ומחויבות חברתית. כל אלה יש בהם לשמש ולסייע למתבגר בתהליך הסתגלות והתאמה לחברה. הקבוצה בספארי הייתה מסוג הקבוצות המוגבלות בזמן (רוטאן וסטון, 2004). קבוצה כזאת עשויה להאיץ את שלבי התפתחותה גם בהיעדר זמן להעמיק בתהליכים. לקבוצה מוגבלת בזמן כמה יתרונות ייחודיים, בהם יכולתה לטפל בתסמינים ספציפיים או מטלות התפתחותיות ללא פיתוח תלות ארוכת טווח (רוטאן וסטון, 2004), כאשר המטופלים מבינים את המבנה הטיפולי ואת ההתמקדות בנושאים. אצל מטופלים כמו נערי קידום נוער ונערים בסיכון, הידיעה כי קיימת מגבלת זמן מסייעת להם לשמור על מיקוד, להגיע למפגשים, ולהתייחס לבעיות אישיות ללא חשש שיאלצו להתחייב לחשיפה לפרק זמן ארוך. לעיתים קרובות, כותבים רוטאן וסטון (2004), יחידים עשויים להפיק תועלת רבה מהתנסותם החיובית הקבוצתית ואז להרגיש מוכנים לעבוד לעומק בטיפול קבוצתי ארוך או בטיפול יחידני.

טיפול קבוצתי מתבסס על יחסים בין אישיים (יאלום, 2006; רוזנווסר, 1997). השנויים האישיים המתרחשים בקבוצה קשורים ליכולתו של הפרט להפיק יותר סיפוק מיחסים בין אישיים.

אחד המאפיינים של גיל ההתבגרות הוא היות קבוצת השווים מהווה חלק משמעותי בחיי המתבגר. בספרות, ניתן למצוא חיזוקים לכך שהפיכת קבוצת השווים לדומיננטית יש בה כדי לגרום לשינוי משמעותי בתפיסות ובהתנהלות נערים, על אחת כמה וכמה אצל נערים מנותקים שנפלטו מחברת בני גילם הבית ספרית בין השאר בגלל חסכים במיומנויות חברתיות (טולדו – כלדיאן ומור, 2008). כדי לספק חוויות קונקרטיבות, בעיקר בלתי מילוליות, הקשורות לעשייה ולמעשה (רימרמן, 1972 בתוך: חובב, 2008, עמ' 25) תוכננו מפגשי הקבוצה כך שיהיו מובנים, והתנהלו בין פעילויות שונות ברצף.

בקבוצה טיפולית ההתנגדות למטפל פחות חמורה ופחות משמעותית מאשר בטיפול פרטני, היא אינה מביאה להפסקת הטיפול ולרוב אינה גורמת להפסקת הגעה, לתסכולים ולנסיגה וזאת

הודות לעידוד אותו מוצא הפרט מעצם ההשתייכות לקבוצת השווים. אחד המרכיבים החשובים ביותר בקבוצה טובה הוא אמון. ככל שמתפתח יותר אמון, הקבוצה נעשית משמעותית יותר לחבריה. הדבר מאפשר לפרט להביא את עצמו יותר, ולהסתכן בהבאת עצמו, מה שמאפשר עבודה עמוקה יותר, ומגביר את התפתחות האמון. הזמנים שהוקדשו לעבודה באומנות במפגשים היו החלקים בהם הנערים נחשפו באמת. הם נדרשו להביע כל אחד את רגשותיו מחשבותיו ותחושותיו על המתרחש. העובדה כי לא חלה ירידה בנוכחות במפגשים כתוצאה מכך ובכל הפעילויות רק בודדים סירבו לשתף פעולה, סימנה כי נערים חשים אמון בקבוצה בחבריה, בהתרחשות ובי. כל הגורמים שמנתי לעיל מגבירים את הסיכוי ליצירת שינוי. לעבודה הקבוצתית יש חסרונות. אחד מהם הוא העובדה שהפרט בקבוצה מקבל פחות תשומת לב אישית. עובדה זו הטרידה אותי במהלך הפעילות משום שהרגשתי שישנם בקבוצה נערים שאני לא מצליחה להגיע אליהם, מצד שני ראיתי כיצד הקבוצה משמשת להם ביטחון בכך שידעו שלא אוכל להגיע אליהם. הקבוצה שימשה כמטשטשת ומסווה זהויות אישיות של חבריה בכך מבנה הקבוצה לא שירת את צרכי להגיע אל כל הפרטים שבה, למרות שהדבר נסך ביטחון בחבריה ואיפשר להם להשתתף ולהיות פעילים בפעילויות השונות מבלי להיחשף ואני בחרתי לכבד אותם על כך. טיפול בקבוצה במרחב של עשייה מאפשר לפרטים בה מנוחה. מאחר והסיטואציה החברתית לא הייתה פשוטה עבור הנערים, דווקא התנתקות לשם אתנחתא בעיקר במעברים, נראתה לי חיונית עבורם.

גן החיות כמרחב טיפולי

סביבת גן החיות כמרחב טיפולי היא סביבה עשירה ורבת גירויים. בפועל שימש גן החיות ככלי טיפולי כאשר החיות קמו לתחייה בתוך נפשות הנערים והיו שותפות לעיצוב תכני התהליך הנפשי האישי. השימוש במרחב גן החיות ככלי טיפולי התאפשר מאחר שהחיות מזמנות השלכות והמרחב כולו מתפקד כפנטסיה בעיבוד התכנים באומנות. המפגשים בגן החיות היוו מסגרת להרחבת "שטח הפנים" בו התרחש התהליך הטיפולי, להרחבת הרגישות החושית ולהרחבה קוגניטיבית של התובנות (שפירא, 1993).

כדי להימנע ממצב של הצפה רגשית אצל הנערים וכדי לנסות לגרום להם לעבד את החוויה אל תוך חיי היומיום, בחרתי בטיפול מובנה שהיה מבוסס על חיה מנחה וחומר מנחה הקשורים ביניהם, בכל מפגש.

נערים מתבגרים בסיכון חשדנים ביותר ביחס למעברים ולשינויים. לכן במהלך כל מפגש התבצעו כמה סוגים של מעברים בין סביבות ותכנים. יתר על כן, סביבת גן החיות בזכות עצמה תרמה למיתון חששות אלו. המעברים שעשו הנערים בכל מפגש היו: נסיעה משותפת מהיחידה לקידום נוער לספארי ונסיעה בתוך הספארי בשטח הפתוח, ששימשה כמו שער לעולם אחר. ובפנים, הליכה אל איזור הפעילות, חזרה למקום ההתכנסות, ארוחה, אומנות וסיום. המעברים

המרובים אפשרו מצב של הסתגלות איטית לתכנים ולסביבה (חימום), ואפשרו יצירת עניין מחודש במעבר בין מקומות ותכנים. הטיפול הדינאמי לקח בחשבון את אופיים הקצבי של הנערים, ואפשר הפגה של תכנים או עיבודם בהליכה שקטה או הכוללת דיבור, כל אחד בדרכו. באמצעות המעברים הרבים ניתן היה לעקוף או להקל על הקושי של רבים מהנערים עם אינטימיות, הנובע מחוסר אמון במבוגרים, והפוגע ביכולתם ליצור קשר עם מטפל בחדר סגור. בעלי חיים בטבע מעוררים רגשות שונים מאלו שמעוררים בעלי חיים בשבי. בגן החיות נוצר דיאלוג בין המרחב הסגור בו נמצאים בעלי החיים פיזית למרחב הפתוח בו אנו נמצאים. במהלך המפגשים העלו הנערים כמה פעמים את העובדה שהאדם שולט בחיות הפרא ומחזיקם בשבייה. מהבחינה הזו גן החיות הפגיש את הנערים עם הטבעי הפראי הכלוא בכלובים ושימש מטאפורה לרמות לא מודעות אל נפשם הפראית והכלואה של הנערים המתמודדת עם קשיי החיים היומיומיים. עובדה זו תרמה לכולנו בעיבוד היבטים שונים של הסוגיה. לדוגמא, בישיבה בכלוב ריק יכלו הנערים לחוות חוויה הקרובה לחיים בשביה דרך עיני החיות ולבדוק כיצד הדבר משפיע עליהם. ההתבוננות בבעלי החיים במרחבים מוגבלים אפשרה השלכה והקבלה להגבלות בחייהם של הנערים. הקבלות נוספות בין חיי החיות לחיי הנערים נמצאו בדוגמאות על העברת חיות בין גני חיות ובין כלובים, באמצעותן הבינו הנערים את חוסר האפשרות של החיות להביע את דעתן על חייהם. בסיפורים על קשיים חברתיים של חיות חברתיות בשבייה ראו הנערים דברים שאת חלקם חוו בעצמם כמו נידוי, דחייה ותחושת 'שעיר לעזאזל'. דוגמאות אלה ואחרות אפשרו יצירת הזדהות, שימוש ברגשי חמלה ואמפתיה, לצד דיון פילוסופי על משמעות הדברים.

גן החיות שמש כמקום בטוח המאפשר התנתקות מחיי היומיום שממנו ניתן "לצאת" לעיסוקים אחרים. בטיפול זה הוא פעל כמניע לפתיחות ולהסכמת הנערים לשתף פעולה בתצפיות, בהבעה מילולית ובהבעה באומנות.

החיה שבתוכי

בעלי החיים מלמדים אותנו להתחבר למקומות הפנימיים שלנו, קרי אל העצמי האותנטי, לדחפים הרגשיים, לביטוי של הטבע הפנימי שבתוכי. המטופל מזדהה עם בעלי החיים ומייחס להם תכונות, רצונות ורגשות מתוך עולמו הפנימי (מעייין, 2009). יצירת האמפתיה עם החיות במפגשים הולידה כוונן (attune) וקבלה של החייתיות המודחקת.

בספארי החיות הן חיות בר, רובן מסוכנות ואי אפשר ליצור עימן קשר פיזי. למרות זאת בעזרת תצפיות ויזום העשרה לבעלי החיים (האכלה, משחקים) הנערים יכלו לכוון את יחסם אל החיות כתרגול לקראת כוונן יחסים עם בני גילם ומשפחתם. הכנת מזונות לבעלי החיים מחייבת נתניה תוך התחשבות, ודורשת כוונן רגשי וטכני. תהליך התבוננות שנגזרותיו היו הקשבה, למידה, אמפתיה ודאגה לאחר שמשו כסימולציה לחיים האמיתיים של הנערים.

חיות הבר הכלואות הן רבות עוצמה, ואי היכולת לגעת בהן העצים אותן בעיני הנערים.

היכולת להתכוון לחיי מינים אחרים דרך החיה שבתוך האדם, כחלק מהמורשת הביולוגית שלנו, הייתה בבסיס קיומינו כציידיים – לקטים. לפי סרפל (Serpell, 2000) זוהי יכולת מנטאלית שניתן לפתח, לתרגל ולרתום למטרות ריפוי.

התבוננות מבפנים החוצה — התצפית

התצפית דורשת היות (being) ומולידה התבוננות בפרטים תוך שימוש בתכנים שהתנהגות החיות מעוררת, במודע ובבלא מודע. ה'היות' מאפשר פעולה (doing) המתבצעת בעזרת חומרי האומנות. יכולנו לעמוד זמן ארוך מול החיות ולהתבונן בהן בדממה, ולאט לאט מעשי החיות דיברו את עצמם והנערים הצטרפו בחיקוי שלהם ובדיבור אותם. החיות העבירו את הנערים לעולם של פנטזיה וריככו את מנגנוני ההגנה. לפעמים עוררו התצפיות תכנים עמוקים מחיי הנערים. למשל: כשהתרחש ריב בין שתי שימפנזות והן הכו אחת את השנייה היה מי שאמר "רואים שהן בנות! תראו איזה היסטריה של ריב!" או כשפילון צעיר "התאמן על פילונה", בנות הקבוצה התחבקו בבעתה בצד כשגבן אל המתרחש בחצר. והיה מי שצעק לעברי "תעשי משהו!". גם כשהסברתי שזהו רק משחק ולא יקרה כלום הנערים לא נרגעו. הם כינו את הפילון בשמות, דפקו על הגדר, נפנפו בידים והסבירו לי ש"חייבים להתערב". הפילונה שירדה למי החפיר תחתינו הצליחה להיחלץ ממנו וזכתה למחיאות כפיים וחיבוקים בין בני הקבוצה כשהצליחה לצאת. הפילון זכה לקריאות בוז וצחוקים כשהחליק למים ולא הצליח לצאת מהם. במקרה אחר, עמדנו ליד "כלוב המנודים", כלוב בו נמצאים הקופים "שלא מסתדרים" בקבוצתם המקורית. תצפית והאזנה לסיפורם האישי של דיירי הכלוב גרמו לנערים לדבר על נער שהתאבד באותו שבוע ואשר, לתפיסתם של הנערים, היה מנודה בחברה. הנערים עמדו במעגל ודנו בסיבותיו להתאבדות תוך שהם משווים את איסוף הקופים הישעירים לעזאזלי' למצבם של מנודים בחברתם. הם השוו את "מזלו הרע" של הנער למזלם הטוב של הקופים המנודים בספארי.

נוכחות בעל חיים במרחב הטיפולי מאפשרת החצנה חוזרת של חלקים מייצוגי העצמי (פריש-פלס, 2008). כך, התכנים שעלו בתצפיות שימשו כגשר אל פנימיותם של הנערים. בעלי החיים העלו תכנים וקונפליקטים פנימיים אישיים, והיוו ייצוגים פנימיים לנורמות ולקולות חברתיים.

יש דמיון ושוני בהתנהגותם של בעלי החיים והתנהגותם של בני אדם. אל מול התנהגויות שאינן מקובלות בפרהסיה כמו קיום יחסי מין והפרשות למיניהן הנערים הגיבו והביעו רגשות ומחשבות, ובכך למעשה תפקידה של התצפית בא לידי מימוש ככלי. עם התקדמות המפגשים, התצפית הפכה להתבוננות. השינוי נבע מהכרות עם יותר ויותר חיות במרחב, מלמידה כיצד ועל מה להסתכל בתצפית, דברים שהגבירו את העניין והנכונות להתמודד עם התנהגויות פחות נעימות לצפייה.

התבוננות פנימה — באמצעות האמנות

האמנות נכנסה למפגשים כתחום לא מוכר מבחינת הנערים, שעסקו בו, אם בכלל, בגילאים צעירים. החומרים, כמו החיות, דיברו בפני עצמם, ומשכו את הנערים להתנסות בכל פעם מחדש. העבודה בחומרי האומנות נתנה לנערים הזדמנות להמיר את המציאות האובייקטיבית במציאות שהם מייצרים בעצמם בעת המפגש עם המציאות. בכך מלאה האומנות תפקיד תרפויטי כשאפשרה תגובה על המציאות הפנימית והחיצונית באמצעים אחרים מאלה בהם התנסו בחייהם. אחת ממטרות הטיפול הייתה לעזור לנערים לצאת מעולמם הסגור ולגלות את כוחותיהם (רימרמן, 1972, בתוך: חובב, 2008). בעבודה בהבעה בעזרת חומרים נדרשה התכנסות פנימה כדי להביע תוכן ורגשות בחומרים, בצורות ובצבעים. גם כשאין לנער כישורים אמנותיים זו הזדמנות בשבילו להתנסות בחוויה חדשה. למרות שציפיתי להתנגדות וסירוב לעבוד עם החומרים, במהלך המפגשים היו נערים שהעדיפו את זמן האומנות על זמן החיות והיו שגילו לראשונה את יכולותיהם האומנותיות. בזמן העבודה באומנות חשוב היה לי לאפשר להתנגדות לעלות, ולאפשר למי שבחר לא לעבוד באומנות לא לעבוד.

בעבודה באומנות נמצא סוד הקסם של תהליכי האלכימיה. לכל חומר איכויות פיזיקאליות וכימיות ייחודיות. לפי הגישה האלכימית היונגיאנית (אורבך, 2006) כל חומר משקף רוחניות מיוחדת לו. אי אפשר לדון בחומר במנותק מן המעשה שנעשה בו. כל פעולה הנעשית בחומר היא בעלת משמעות רגשית והיא מבטאת אדם מסוים בזמן מסוים (אורבך, 2006). בהתאמת חומר לבעלי חיים במפגשים, התייחסתי לטווח הרחב של החומר או להיבט הארכיטיפי של החומר בהתאמה להיבט הארכיטיפי של בעלי החיים.

בחלק שעסק בעיבוד הרגשי של התכנים בעזרת האומנות נדמה היה כי הנערים מוכנים ליצור באומנות באותה קלות בה הם מתנגדים לדבר. ההבעה הרגשית שלהם באומנות הייתה עשירה מאוד יחסית ליכולותיהם הורבליות. הדבר הקנה לאומנות משמעות מפתח ככלי ביטוי בטיפול. מלקוודי, (בתוך: ריילי, 2008) מציינת כי ביטוי באמצעות אומנות מהווה דרך רבת עוצמה עבור מתבגרים להעביר רגשות סותרים ושאלות מבלבלות של זהות, לחבר את הפוטנציאל היצירתי הטבעי לפתרון בעיות, לשחזר ולתקן את האני וליצור עם המטפל קשר תרפויטי משמעותי באמצעות הדימויים. כמו כן, טיפול קצר מועד, קבוצתי בעזרת אומנות מתאים למתבגרים. עבודת אומנות עשויה להפוך לפורמט שיכול להרחיב את הדיון הפנימי ולהגביר את האפשרויות לתובנה (אוסטר, בתוך: ריילי, 2008). עבודות אומנות יכולות להפוך להצהרות אישיות וייחודיות שמילים בלבד לא יכולות לזהות.

השימוש בחומרים הינו חוויה מוחשית. את היצירה לא חייבים לפרש והיא יכולה להישאר כפי שהיא, וכך היה. אם רצו דיברו הנערים על העבודות שיצרו, אולם משום שמדובר בפעילות קבוצתית לא פירשתי את עבודותיהם באופן פרטני והנערים הונחו להישמר מפרשנות לחברי הקבוצה. המיוחד בטיפול באומנות לעומת טיפול מילולי הוא שבטיפול באומנות נשאר תוצר עשוי

חומרים המשקף תהליך שהתרחש ומהווה לו עדות (אורבך וגלקין, 1997). במפגש האחרון חילקתי לנערים את עבודותיהם וקיימנו התבוננות משותפת עליהן, כמו בתערוכה.

מתודולוגיה-

הנערים שהשתתפו במפגשים היו מתבגרים בני 14 עד 18 הלומדים ומטופלים ביחידה לקידום נוער בעיר במרכז הארץ. כל הפרטים עליהם חסויים עפ"י חוק ולכן הצילומים מטושטשים והשמות לא מוזכרים. הנערים המציאו אישור הורים/אפוטרופוסים להשתתפות. במהלך תקופת הפעילות הגיעו למפגשים, 7 נערות ו-13 נערים (יכנונו מכאן ואילך הנערים). משתתפי הפעילות השתייכו למגזר החרדי (3), למשפחות עולות מחבר העמים (11), לנוער ותיק חילוני (4), ודתי (2). כלומר 11 נערים עולים ו-9 נערים וותיקים.

מטרת מדריכי קידום נוער הייתה הקמת קבוצה שתזמן מפגשים בין עולים לותיקים ובין חרדים לעולים ולחילוניים. הכוונה הייתה לאפשר "התערבות" במסגרת קבוצתית. השהייה בקבוצה מטרתה לתרגל יצירת קשרים חברתיים תוך הכרות עם עצמי.

המפגשים התקיימו אחת לשבוע בספארי ברמת גן, לאורך 12 שבועות רצופים כלומר במהלך כשלושה חודשים. כל המפגשים התקיימו בשעות אחר הצהרים וארכו 4 שעות למפגש כלומר כ-60 שעות בסך הכל.

ה-setting היה קבוע דבר המאפשר טקסים קבועים העוזרים לקבוצה ולמטפל לשמור על הכללים, ופועל כמפחית חרדה. כל שלב במהלך הפעילות עומד בפני עצמו וגם מגרה לשלב הבא (אורבך וגלקין, 1997).

14:15 **מעגל מטאפורות:** הגעת הנערים כקבוצה לספארי ומעגל "מה שלומי היום?" בו משתמשים במטאפורות כדי לתאר את מצבי היום במאכל, מזג אוויר, צבע, שיר, משחק ילדים וכו'.

15:00 **תצפית:** הליכה לכוון בעלי החיים המנחים את נושא המפגש. הליכה נינוחה שהיו בה שיחות קטנות של התקרבות עם הנערים ובין הנערים לבין עצמם. הסתכלות בבעל החיים המנחה של המפגש, התבוננות, שיחה פתוחה על המתרחש ומידע. במהלך התצפית יוזמו אטרקציה לבעלי החיים כמו: הגשת מזון מועדף, בגדים או משחקים וכו'.

פעילויות נוספות היו: שהייה בכלובי בעלי חיים ריקים, התבוננות מאחורי הקלעים של הכלובים (מקררי מזון, תאי הלילה), צפייה בתערוכות (חלקי גוף של בעלי חיים כמו קרניים, גולגלות, פוחלצים או שלדים).

16:30 **ארוחה קלה** (שהרכבה ידוע).

17:00 **עיבוד בעזרת חומרי אומנות:** נושא העבודה והחומרים מותאמים וממשיכים את התכנים שהעלו החיות במפגש.

דוגמאות לשני מפגשים של הקבוצה

1. הקבוצה ומנהיגות בקבוצה

נושא הפעילות: סוגי שליטות ומנהיגות בקבוצות שונות של בעלי חיים.

מטרת הפעילות: הפעלת סמכות ללא אלימות.

הכלים הטיפוליים בפעילות: באומנות – ציור משותף בגואש. תצפית- על זאבים, בבונים ומנדרילים.

תצפיות

תצפית על חצר הזאבים: ישבנו במסתור צמוד לגדר חצר הזאבים והתבוננו על המתרחש בחצר. המסתור מאפשר לחוש את התנועתיות שבקבוצת הזאבים הנעים כל הזמן במעגלים, להריח את ריחם, לשמוע אותם במרחק נגיעה. התצפית רב חושית. הנערים דיברו, התלהבו, צעקו אל הזאבים, לא הצליחו לתת לשקט להיכנס. התנהלה שיחה בה דובר על שפת גוף כשפה לכל דבר. הושם דגש על תנועות התרפסות וכניעה, הוסבר המבנה המיוחד של להקת זאבים שבראשה עומדים נקבה וזכר אלפא, שרק הם מתרבים והשאר משרתים אותם. כדי לזהות את תפקידי הפרטים בקבוצת הזאבים זרקנו להם נתחי בשר מעבר לגדר. הנערים קבלו לשם כך כפפות גומי והיו צריכים להראות שליטה בנכונותם להחזיק את נתחי הבשר ובכוונם טוב את הזריקה כי אחרת הבשר נתלה על הגדר ומתבזבז. תוך דיבור והפגנת שליטה בהתגברות על הגועל ובזריקת הבשר הנערים זיהו לפי ההתנהגות מי הם שליטי הקבוצה בזאבים.

תצפית על חצר הבבונים: כשזורקים בוטנים לחצר הבבונים רק הזכר השליט אוכל אותם. כך ניתן להבחין מיהו השליט והנערים הבינו מיד את נושא התצפית. בזריקות חוזרות של בוטנים, הזכר איפשר לגור קטן לגשת ולאכול גם הוא ואחר כך גם לאימו. הנערים הופתעו כשהשליט הסכים שהגור הקטן יאכל מהבוטנים. התנהלה שיחה בין הנערים על פשר הסכמת הזכר לתת לגור ולאימו לאכול וההיגיון שמאחוריו.

תצפית מנדרילים: כשמניחים פרחי היביסקוס, הנחשב מאכל תאוה, על גדר הכלוב של המנדרילים, רק הנקבה אוכלת את הפרח. הזכר ישב קרוב לגדר, הסתכל ולא אכל אף פרח. כשנמאס לו, קם והתרחק, רקע ברגליו והעיף קש. הנערים הופתעו והתקשו להתמודד עם התסכול של הזכר. בעיני הנערים היה זה דוגמה לחוסר צדק ואי שוויוניות.

עיבוד באומנות — ציור אישי וקבוצתי בגואש

הנערים חולקו לקבוצות של ארבעה והתבקשו להכין לעצמם מכחול וצבעי גואש. כל קבוצה

קיבלה שני בריסטולים לבנים מחוברים במקביל. כשכולם התיישבו סביב הבריסטולים ההוראה הייתה שכל אחד יצייר לעצמו בשתיקה.

הנערים ציירו, לא בדממה מוחלטת, כ-10 דקות. ההנחיה הבאה הייתה לדבר ביניהם על מה שקרה בזמן העבודה ולהחליף חוויות. בחלק מהקבוצות הבחנתי שהנערים לא מדברים ועברתי למשימה הבאה שהייתה, לנסות ליצור ציור משותף תוך כדי דיבור והקשבה אחד לשני.

בסיום המפגש התבצעה התבוננות משותפת על העבודות שנוצרו. עמדנו במעגל כשהציורים על הרצפה ונפתחה שיחה ספונטאנית שעסקה בהבדלים בין ציורי הקבוצות.

ש' אמר "תראי יש קבוצות מחוקות ויש קבוצות שרואים בהן כל אחד!" שאלתי "איך זה קורה לדעתכם?" חברי קבוצה 1 תיארו את השתלטות אחד החברים על השטח שלהן ועל הגיליון כולו. נערי קבוצה 2 ציינו שלהם היה ברור שהם לא מתערבבים. שאלתי למה לא רצו להתערבב והם ענו שרצו שיראו כל אחד. ט' התייחס לקבוצות שלא התערבבו והציע ש"אולי הם לא מכירים?" ש' ענה לו "הם מתחשבים, הם שומרים על הגבולות שלהם..." פ' ו-מ' שיתפו ברגשותיהם ש"נעים לקשקש אחד על השני" ואיך "הדיבור ביניהם עזר להגיע להסכמות". הם טענו "אי אפשר בלי מילים!". חברי קבוצה 4 הסבירו שחשוב היה להם לתת מקום לכל אחד ובחרו בצבע "שחור שולט" כדי לחבר ביניהם. חברי קבוצה 3 הסבירו שאחרי שמילאו את הרווחים ביניהם כבר לא ממש ראו כל ציור ולא איכפת היה להם להתערבב. בקבוצה מספר 1 אמרו כמה חברים שמבחינתם הציור המשותף היה "מצב בלתי נסבל", וכך ש"אצל זאבים או בבונים אין מצב שמישהו ישתלט כמו שקרה אצלנו בקבוצה".

על עבודת קבוצה 2, המתאפיינת בשטחים לבנים רבים בציורים, אמר פ' מקבוצה 3 "הם לא יוכלו לצאת לצוד ביחד!" ו-א' הוסיף "כולם שווים בה ואין להם מנהיג". נראה היה שהנערים בקבוצה הבינו את חשיבות דקויות ההתנהגות שלהם בתת הקבוצה בזמן השימוש בצבעי הגואש, והם בחרו להשתמש בדוגמאות מבעלי החיים כדי להסביר התנהגויות שונות.

לסיכום המפגש הזכרתי להם כיצד המנדריל הזכר יודע את גבולותיו, ולמרות שהדבר מאוד מתסכל אותו, הוא לא עובר אותם. הזכרתי את הזאבים ה"משרתים" שאוכלים אחרונים, כמה הם מסכנים אבל עדיין מחכים לתורם. דיברתי על כך שבקבוצות של בעלי חיים יש חוקים שעוברים בשפת גוף בתוך הקבוצה, ושגם כאן היו קבוצות ששפת הגוף שימשה אותן.

2. קבוצה 1- בסיום העבודה

1. קבוצה 1- כל אחד עובד בשטח שלו

4. קבוצה 2- לא יצרו דיאלוג משותף על הנייר

3. קבוצה 2- כל אחד עובד לעצמו

6. קבוצה 3- עבודה משותפת בסיום

5. קבוצה 3- תחילת העבודה

8. קבוצה 4- "שחור שולט בלי למחוק את

השאר"

7. קבוצה 4- כל אחד בשטח שלו

אינטגרציה בין הכלים הטיפוליים

בעבודת הציור המשותף היוו הדברים שהתרחשו בציורי תת הקבוצות הדמיה למה שהתרחש במציאות בקבוצות. הרציונל של הציור המשותף היה לאפשר לכל אחד מחברי הקבוצה לבחון את האינטראקציה שלו עם חברי הקבוצה בעזרת מדדים כמו בחינת גודל השטח שהוא צריך, בחינת ההתחשבות באחר, והיכן כל אחד עומד ביחס לקבוצה ובאיזו דרך הוא בוחר לעשות זאת. עבורי, כמטפלת, העבודה בציור המשותף אפשרה להתבונן בגבולות האישיים של חברי הקבוצה, לזהות את החודרנות אצל פרטים בקבוצה לצד סגירות אצל מי שמונע כניסה לתחומו או שיתוף. המטרה הייתה להעלות תלונות ותחושות של המשתתפים וזה אכן נעשה באופן ספונטני כשהתבוננו בעבודת תת הקבוצות השונות.

החומר בו השתמשתי בציור המשותף, הגואש, נחשב לחומר המאפשר גמישות רבה, והמהווה מטאפורה לטווח רגשות עצום. הגואש טומן בחובו סיכונים וסיכויים, ויכול לבטא העצמה ויזואלית לעולמו הפנימי של המצייר (אורבך וגלקין, 1997). אפשר לעבוד בו בעזרת מכחול שהוא מתווך ואפשר לעבוד בו ישירות בידיים. העבודה בגואש מעוררת חוויות ותחושות של שחרור – כיסוי שטח גדול במהירות, כעס ותוקפנות – התזות ומריחות גדולות, הטבעות ידיים. באמצעות העבודה בגואש נוצרה סיטואציה של עקיפת המקומות המוכרים. הגואש, בפרט אם משתמשים בו בידיים מאפשר איבוד שליטה וחשיפת דפוסים של העצמי. במילים אחרות, הציור המשותף יוצר סיטואציה עוקפת הגנות, ומאפשר לנערים לפתח מודעות לתפקודם בקבוצה. סוגיה נוספת שעלתה בציור המשותף היא האם יצליח הנער למצוא מרחב פנימי שיצליח לאחד בין הצד העצמאי לצד השיתופי שבו, ובכך לאחד את שני חלקי העצמי בעבודה משותפת. לבסוף, באמצעות הציור המשותף אפשר להעלות כל היבט בחיי הקבוצה ולתארו בצורה ויזואלית כמו התפשטות או הצטמצמות בשטח הציור.

התצפיות שעשינו בזאבים, בבבונים ובמנדרילים והתרגיל באומנות אחריו, הדגימו גבולות

אצלנו ואצל בעלי החיים. עיסוק זה מסייע, להערכתך, להכרה בכך שבקבוצה קיימים הבדלים בין החברים. כדי להשיג זאת, נענו מהגבול החיצוני של הקבוצה לגבולות הפרט (רוזנווסר, 1997). בתצפית הודגמו גבולות הפרט בקבוצה ברמות שונות. באמצעות האומנות התאפשרה עבודה על גבולות ביצירה משותפת שאינה ורבולית הדורשת סובלנות וראיית האחר, יש בה שפת גוף, שפת סימנים אומנותיים, טווחי בחירה בין השאריות בקונצנוס הדף והצורה או פריצתם. בגלל שכל אחד רגיש לעבודה שלו, ויחד עם זאת ברור לכולם שצריך להיווצר שיתוף, הרגישות מפני האפשרות לפגוע ולהיפגע היא עצומה.

ההתבוננות הפנומנולוגית (Betensky, 2005) המשותפת על העבודות שנוצרו אפשרה לדבר על החוויה. בפנומנולוגיה רואים דברים ומתארים אותם ללא שיפוטיות, וזו גם הייתה ההוראה שלי לנערים. הנערים פחדו ונמנעו משיפוט, והסתפקו בתיאור של מה רואים בכל עבודה ומהם ההבדלים בין העבודות. התיאור חשף מגוון רב משמעויות שנתפס כלגיטימי, ובכך פעל להרגעה וליצירת ביטחון.

לסיכום, העבודה בציור המשותף בנתה גשר בין התחום המילולי והחזותי בקרב חברי הקבוצה, אפשרה פיתוח של לכידות, שיתוף פעולה ועבודה משותפת. עבודה כזו מצביעה על דרך לפתור בעיות בין פרטים. השיחה שאחרי אפשרה לחברי הקבוצה להתוודע לרגשות בעבודה משותפת. בנוסף, לשימוש בטכניקת הציור המשותף ולהתבוננות בנערים העובדים יש גם יתרונות אבחוניים מצד המטפל.

2. הכלוב כמטאפורה למרחב פנימי

נושא הפעילות: התנסות בהרגשת החיים בכלוב.

מטרות הפעילות: יצירת חיבורים בין התבוננות פנימית לבין איך שרואים אותי מבחוץ.

הכלים הטיפוליים בפעילות: התנסות אישית בחווית שבי, תצפית, אומנות - עבודת חלון עם תמונות בעלי חיים מז'ורנאלים, מעגל מטאפורות.

תצפית — ישיבה בכלוב

ביקרנו בתאי הלילה של הטיגריסים והתבוננו בטיגריסית אשר שהתה באחד מהם. לאחר מכן נכנסנו לכלוב החיצוני שלה. כשנכנסנו לכלוב חווינו חווית קיפאון. הנערים חששו להיכנס וכשנכנסו הם טענו "אי אפשר להיות כאן!" "מסריח!" הם נדרשו לבצע מעבר ממצב אקטיבי לפאסיבי. הכניסה אל הכלוב לוותה ב- acting out באמצעות התנהגויות אגרסיביות וסובלימציה של הסיטואציה. הדברים באו לידי ביטוי בשימוש במקלות שהיו פזורים בכלוב, בהבעת כעס מילולי על רעיון הכניסה לכלוב ובחוסר יכולתם להתיישב ולשהות בכלוב. לא ראיתי לפני כן בקבוצה התנהגויות כאלה. לדוגמה, בכניסתו לכלוב פ' התכופף, הרים מקל ושביר אותו לחלקים קטנים. ט' לקח מקל והרביץ בו על בולי העץ וגדר הכלוב. ש' הסתובב במעגלים וטען שהוא לא

מוצא מקום להתיישב בו. ס' צעק "משעמם פה נורא!!!" הבנות התיישבו צמודות מאוד אחת אל השנייה ואמרו "למה נכנסנו לכאן?" אחרי חמש דקות ארוכות של הסתובבות בכלוב התחילו הנערים לבחון כיצד הדברים נראים מבפנים החוצה ומה רואים. הכלוב כאילו פעל את פעולתו וכלא אותם ואת רצונותיהם לצאת.

הכניסה לכלוב אילצה את הנערים להתבונן אל תוך עצמם פנימה, אל הלכלוך (הצל) ואל התוקפנות הגולמית (הנהמות של הטיגריסית מעבר לקיר). היכולת לאפשר לעבור מפאסיביות לאקטיביות מהווה התחלה של טיפול. בטיפול, כשמדברים על שינוי פנימי עמוק מדברים על יציאה מכלובים, על חלומות ופשרם. כאן נעשה תהליך הפוך. השהייה בכלוב אפשרה התבוננות על המרחב האישי של כל אחד. כשהתיישבנו החלה שיחה בה המילים "שעמום" ו"מסכנות החיות" נשמעו הרבה פעמים. הנערים ניסו את מתקני הכלוב, בחנו את פתח הכניסה לתאי הלילה שהיה סגור ושמעבר אליו נשמעו נהמות הטיגריס, בדקו כיצד ננעל השער בעדו נכנסו. הם הגיבו לקבוצות המבקרים שנעמדו מולם מחוץ לכלוב בתנועות ובצעקות שנועדו לגרות אותם להגיב אליהם ולא רק להתבונן בהם. הם סיפרו למבקרים שזה מן ניסוי של הספארי לשים ילדים בכלוב... צעקו שיצילו אותם, שיש כאן חוסר צדק, ובכלל, מה הם מסתכלים ומחייכים? הנערים נכנסו לתפקיד החיה הכלואה בכלוב שלא נעים לה שמתבוננים בה.

מדברי הנערים ניתן היה להבין כי החוויה הקונקרטית נקשרה לחוויות הקשורות לחייהם. נראה היה שהנערים הבינו את מהות ה"כלובים" בהם הם מתנהלים בחיי היום יום. א' אמר "הבית שלי הוא הכלוב שלי", ש' אמר "אמא שלי היא הכלוב שלי, אני צריך להיות בבית וכל הזמן לדאוג לה ולעזור לה", י' אמר שהטלביזיה כולאת אותו וכולם רבים איתו בבית בגללה, כ' אמרה שביה"ס הוא כלוב. ישבנו בכלוב למעלה מחצי שעה ומידי פעם ביקש נער אחר שנצא. השהות בכלוב והשיחה תוך ההתבוננות מבפנים החוצה, לא הייתה פשוטה לנערים.

כשיצאנו מהכלוב המשכנו את המפגש בתצפית באזור הטורפים. זו הייתה הפעם הראשונה בה הנערים הביעו קושי לראות את חיות הבר בכלובים. "בגן החיות, הופכים את בעלי החיים להיות תלותיים וזה נורא להיות תלותיים", "כמה עצובות החיות בכלובים וכמה שמח לי להיות כאן", "אף אחד לא שאל את החיות היכן הן רוצות להיות".

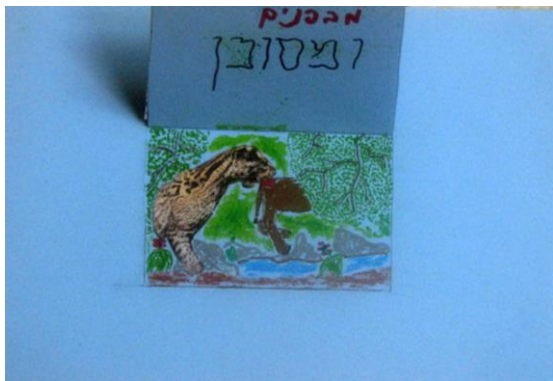
עיבוד באומנות — עבודת חלון עם תמונות בעלי חיים — החיה שאני מבפנים והחיה שאני

מבחץ

חווית הישיבה בכלוב עובדה בעזרת עבודת חלון. הנערים התבקשו לבחור תמונות של בעלי חיים מתוך ערמה של גזירי ירחונים צבעוניים, ולמקם ולהדביק אותם בתוך החלון או מחוצה לו, מאחור או מלפנים.

א' (14) גילה במפגשים את יכולתו לצייר ויצר דברים בלי שום רקע באומנות. הוא בחר לשים מבחץ תמונה של שני עיטים ומבפנים צילום של נמר גזור בגבולות גופו המדויקים, ובפיו שם נתח

בשר אותו צייר. א' עבד בדקדקנות בעזרת טושים דקים על יצירת הנוף של ההתרחשות, נחל זורם ונוף סבוך ביער אותם יצר בשיטת עבודה בעזרת נקודות (פוינטיליזם).

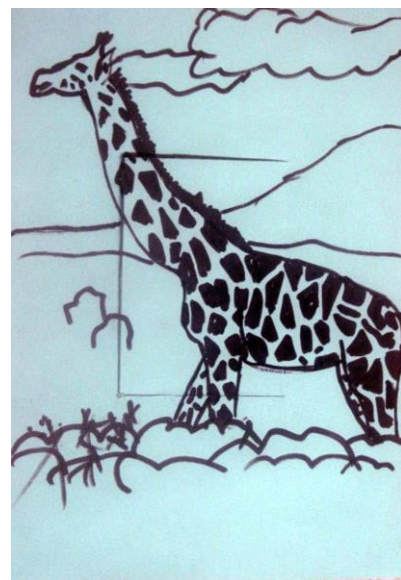
10. א' מבפנים

9. א' מבחוץ

12. ר' מבפנים

11. ר' מבחוץ

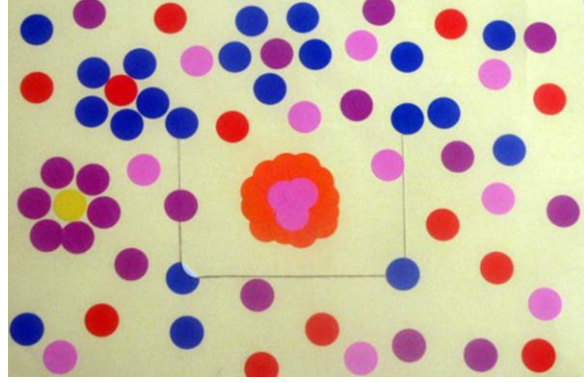
ר' (16), נער ממשפחת עולים, בחר לצייר בטוש שחור ג'יראפה מבפנים ומבחוץ, ר' הכשרוני בציור טען שהג'יראפה שלו עדיפה על תמונות הג'יראפה שהיו על השולחן. ברוב העבודות יצר דמויות פיגורטיביות.

ד' (18), נערה ישראלית, בחרה לסגור את החלון בעזרת מדבקות סגירה הרמטית כמו אומרת "עד כאן!", פנימה אף אחד לא נכנס. ומאחור הדביקה תמונות של זוג אירוסי היכל. בהצגתה במילים את עבודתה אמרה "אני מבחוץ ומבפנים הפרח הזה".

14. ד' מאחור

13. ד' מלפנים

אינטגרציה בין הכלים הטיפוליים

הדבקת החיות ומיקומן בעבודת החלון היא מה שעושים בטיפול, מסגור מחדש (reframing) של החוויות החיצוניות והפנימיות. עבודה כזו מאפשרת זוויות שונות של הסתכלות ומחברת בין חווית הישיבה בכלוב לכלובי הנפש.

ברובד הגלוי כולם תופסים את עצמם כחופשיים, ברובד הסמוי לכל אחד יש את השבי שלו. כך גם בעבודת החלון; לכל אחד יש את הפנים המוגן והסגור שלו ואת ההופעה כלפי חוץ. באמצעות עבודת החלון ובאמצעות הישיבה בכלוב יש אפשרות לחשוב מי אני מבפנים? מה כלוא בי? ומהו החופש שלי לבטא זאת? וגם באיזה כלובים אני כלוא בחיי? העבודה באומנות והישיבה בכלוב המחישו באופן חווייתי ועוצמתי את הפרספקטיבות השונות הללו.

תמונות בעלי החיים הגזרות מירחונים שימשו גירוי לעבודה והיו אובייקט מגשר בין פנימיות הנערים לבין החיות, בדרך לגילוי הדימוי הפנימי שלהם (שפירא, 1993).

קיימת נטייה להתנגד לאסוציאציות חופשיות ולאינטרוספקציה במיוחד אצל נערים בסיכון. לכן הפתרון הסימבולי הכרחי עבורם ומיטיב עימם. בהקשר ראוי לציין את דבריו של סטור (1983), בתוך: לביא-אור, 1993) כי האדם הוא יצור מפוצל, פיצולו הפנימי ממריץ אותו להשתמש בדמיונו ליצירת סינתזות חדשות. עלינו, כמטפלים באומנות, למצוא דרכים המעודדים פתרונות סמליים לבעיות רגשיות.

עבודה בבחירת תמונות והדבקתן מעודדת תהליך של הסמלה (לביא-אור, 1993). עבודת החלון מאפשרת עיבוד סמלי של הקונפליקט בין ה"טוב" ל"רע" שבתוכי. השימוש בסמלים מתוך ה"חוויה התרבותית" – בעלי החיים, מאפשר לנערים השלכת חלקים מהקונפליקט אל תמונות בעלי החיים שבחרו להדביק בעבודתם. השימוש בתמונות בתוך עבודת החלון מהווה אמצעי לארגון מחדש של החוויה הפנימית.

נקודות המפגש בין האמנות ובעלי החיים ככלים טיפוליים

החיבור והתרומה ההדדית של תצפיות על בעלי חיים ותרפיה באומנות נובעים מהשילוב ביניהם ומן ההשלמה ברמת הסמל וברמה הארכיטיפית, המאפשרים חיבורים נושאיים ברמה רגשית, טיפולית וקוגניטיבית. בתצפיות על בעלי חיים בטיפול מתרחקים מניתוח האמת הזואולוגית ומאפשרים למטופלים המתבוננים להשליך ולפרש את מה שהם רואים. אמנות ההתבוננות היא גם אחת התרומות החשובות ביותר של הטיפול באומנות לפסיכותרפיה (Betensky, 2005). בעיני, במפגש בו יש שיחה על תצפית בבעלי חיים ושיחה על היצירה באומנות נמצאת תמצית השילוב בין הכלים הטיפוליים. בתצפית יש ביטוי מילולי לרגשות ותיאור של המראות כמו בשיחה לנגד עבודת אומנות. פירושי המטופל למתרחש אצל החיות או ליצירתו, הם הדברים החשובים שנאמרים.

נקודת מפגש נוספת בין שני הכלים הטיפוליים מתקיימת באמנות התרפיסטים לפיה אין מקריות בבחירת המטופל את החומר לעבודתו או את בעל החיים. הדברים עולים מהלא מודע האישי והקולקטיבי (יונג, 1993).

בהנחייתי את הקבוצה באמצעות שני הכלים שאפתי כי הנערים יעברו שינוי פנימי. לשם כך עסקתי בתיווך שמטרתו לתאם בין הגירויים ועצמתם לצרכי הטיפול. אורבך וגלקין (1997) קוראות לתווך כזה 'תווך פנימי', שלשיטתן, מתקיים בו תהליך פנימי אינטימי שבו הנערים יכלו לנהל עם עצמם דיאלוג באמצעות חומרי האומנות.

להד (2007) וברגר (2008) טוענים שככל שהאדם יוכל לדבר בשפות רבות יותר כך יגדלו כישורי התמודדותו עם שינויים. המפגשים בספארי חייבו שימוש בשפות שונות, במטאפורות ובדימויים, במלל ובחומר, וכך הורחבו שפות היחס של הנערים לעולמות חדשים בתקווה שיאפשרו את הרחבת שפות ההתמודדות הנפשיות שלהם. מאחר שבסיס השפות זהה (יונג, 1993) שפות הכלים הטיפוליים תמכו ותרמו אחת לשנייה, ונתרמו אחת מהשנייה.

אחד ההבדלים בין הכלים הטיפוליים שבמחקר נבע מכך שבאמצעות האומנות המטופל "בורא עולם" מתוכו החוצה ובאמצעות בעלי החיים המטופלים מכניסים את המציאות אליהם פנימה (מעין, 2007). בזכות ניגודים אלו נוצרה השלמה והתאפשר מעגל שלם של עיבוד תכנים. בעבודתי הבנתי שכלים טיפוליים משתי פלטפורמות שונות משיגות טיפול שלם יותר. מי מהנערים שלא התחבר לתכני התצפית מצא מקום בהבעה באומנות ולהפך. השימוש בתצפית לפני העבודה בחומרי האומנות פעלה עבור האומנות כמעין חימום, לפעמים עד כדי סוג של דמיון מודרך.

אתיקה — כבוד לכל חי

כמסייעת רגשית באמצעות בעלי חיים אני מתלבטת רבות בשאלה האם נכון לטפל במגע בעזרת בעלי חיים? האם יש בכך שימוש או ניצול? בתרפיה באומנות אי אפשר לגרום נזק לצלע השלישית

במשולש הקשר הטיפולי, קרי, לחומרי האומנות.

בבחירתי לעסוק בתצפיות ולהוריד למינימום את פעילויות המגע עם בעלי החיים, עידנתי חלק מהדילמות, משום שהדילמות האתיות של אחזקת חיות בר בשבייה נותרו בעינן. מאחר שאני סבורה כי ערכם של בעלי חיים בטיפול לא יסולא בפז, בחרתי בתצפית. אמנם יש בה סוג של הרחקה אולם התכנים שסיפקו החיות שימשו את נושאי הטיפול. מצאתי מגע ועיבוד רגשי בשפע בהגשת חומרי האומנות וכך החומרים הוו חלופה למגע ואף מעבר לכך.

סיכום

נוכחותם של בעלי החיים במרחב הטיפולי, גן החיות, דומה להבנתי למושג שטבעה אן אלוארז "נוכחות חיה" (2005). מושג זה טומן בחובו כפל משמעות המתאים להתרחשות בטיפול. כמטפלים, אומרת אלוארז, "עלינו לא רק להחזיק עבור המטופל את השלכותיו אלא להחזיק ולעורר את הפוטנציאלים של אישיותו" (גמפל בתוך: אלוארז, 2005, עמ' 16). בטיפול המתואר בעבודה זו החזיקו החיות עבור הנערים את השלכותיהם, והאמנות עוררה בהם והביאה לידי ביטוי את הפוטנציאל שבנפשם, כאשר אני עודדתי אותם להתבונן על החיות והסביבה, ועל יצירותיהם באומנות.

בעת קיום מפגש בגן חיות נוכחות בעלי החיים היא משמעותית ביותר ואי אפשר להתעלם ממנה, החיות מזמינות את הנערים לאינטראקציה גם אם הן רחוקות מהם פיזית ואינן ניתנות לליטוף. הן מוסיפות למפגש את החוויה, המראות, הריחות, הקולות, התנועה, הרגשות ואת החיות בטיפול (גמפל, בתוך: אלוארז, 2005). ה"נוכחות החיה" מאפשרת לי לדבר על החיות, ולנערים להאניש אותן ולהשליך עליהן.

האווירה שנוצרת מעודדת עיבוד של התכנים הנפשיים שעולים. כאן באה האומנות המציעה עיבוד תוך עיסוק בחומרים שאף להם "נוכחות חיה". לחומרים יש ריח, מרקם וחיים משל עצמם שניתן להתאימם לתנודות הנפש שמתרחשות בנפשות הנערים, ולהפכם לביטוי פלסטי של תחושות ורגשות. כל זאת תוך שימוש מינימאלי במילים, באופן שמותיר את העיבוד אישי ומוגן בתוך מיכל הקבוצה האנושית ומיכל מרחב גן החיות.

במחקר פעולה, כמו המתואר בעבודה זו, התיאוריה הופכת לממש ופועלת כהיבט של הפרקטיקה. הפעילות הטיפולית הייתה מלאת הפתעות לי ולנערים, ובהשראת הסביבה, שנעשתה יותר מוכרת, הם הפכו יותר גמישים ומשתפי פעולה ואני לא הפסקתי להתפעל מהמוכנות שלהם. כדי להגיע בבגרותנו למקום של חופש פנימי מלא עלינו להתחבר למקום של "הילד הפנימי הפגוע" (יונג, 1993), להכיר ולקבל את הילד הפנימי שבנו. בטיפול הנעזר בבעלי חיים בשבייה, החיה מסמלת את אותו ילד פנימי פגוע (בן דב, 2009). כך, הייתה לנערים ההזדמנות לטפל בילד הפנימי שלהם, בצורה מודעת ולא מודעת. הם יכלו להזין אותו, פיזית ורגשית בתכנים חדשים, לקבל אותו, לאהוב אותו. הנערים יכלו לעשות במפגשים את אותם דברים שהם מבקשים לעצמם.

בלי להיות מודעים לכך, בהביעם אמפטיה לחיות ולמצבן, בהאכילן אותן במאכלים אהובים, בעשיית הטוב, בגרימת עניין והפגת השעמום שלהן, הם ביצעו פעולות ממשיות ונפשיות שהיו רוצים שיקרו לילד הפנימי שלהם והם לא מעיזים לעשות לו. השהות בגן החיות והעבודה באמצעות חומרים החזירה את הנערים אל הילדות, נתנה להם הזדמנות לחזור ולגעת ולהריח חומרים מאז, להיזכר בילד הפנימי שבהם. כולי תקווה שהפעילות כמכלול, הטעינה את הנערים בתכנים חדשים ותרמה לעשיית הטוב.

ביבליוגרפיה

- אורבך, נ' (2006). *להוציא רוח מן החומר*. נצפה בתאריך 4.6.09 :
- [http://: www.nonaorbach.com](http://www.nonaorbach.com)
- אורבך, נ', גלקין, ל' (1997). *רוח החומר*. קריית ביאליק: אח.
- אלווארוז, א' (2005). *נוכחות חיה*. תל אביב: תולעת ספרים.
- בנסון, ג' פי (1987). *יצירתיות בעבודה עם קבוצות*. קריית ביאליק: אח.
- בקי, ק' (2005). השפעת טיפול ברכיבה על מימדים של דימוי עצמי, שליטה עצמית ואמון בקרב בני נוער בפנימייה טיפולית. תזה, אוניברסיטת תל אביב, ביה"ס לעבודה סוציאלית.
- ברגר, ר' (2008). התמודדות דרך טבע: כיצד ניתן להיעזר בטבע, במשחק וביצירה כדי לעזור בהתמודדות עם משברים. חיות וחברה: גיליון 37.
- טולדו-כלדיאן, ר', מור, ל' (2008). נערים במעצר בית - התערבות קבוצתית. בתוך: חובב, מ. מהל, ח. גולן, מ. (עורכים). *מסיכון לסיכוי - התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה*. ירושלים: כרמל.
- יאלום, א' (2006). *טיפול קבוצתי תיאוריה ומעשה*. ירושלים: מאגנס.
- יונג, ק' ג' (1993) *זיכרונות, חלומות, מחשבות*. בן שמן: מודן.
- לב-בן דב, ש' (2009). חיות פצועות כמרפאות. *קשר חי, ניוזלטר בנושא טיפול וחינוך בעזרת בעלי-חיים*. נצפה ביולי 2009.
- [http://: listmanager.co.il/fb/fb/userFiles/240/animals/2merape.html](http://listmanager.co.il/fb/fb/userFiles/240/animals/2merape.html)
- לביא-אור, א' (1993). ה'טובי וה'רעי' כסמלים בעולמו של הילד. *תרפיה באמצעות אומנות: כרך 1, חוברת 1*. עמ': 46-56.
- להד, מ. (2007). *מציאות פנטסטית*. טבעון: נורד.
- מעיון, א' (2006). המסע בין נאקה לאתון בחיפוש אחר הצד המיטיב של האם הגדולה: היבטים

ארכיטיפליים במפגש הטיפולי בעזרת בעלי חיים. חיות וחברה : גיליון 31.
מעין, א' (2007). פינת החי כמרחב טיפולי המשקף את מגוון קולות הנפש. חוברת תקצירים מתוך
יום העיון של חיות וחברה בנושא "תיאוריות טיפוליות וחינוכיות בהתאמה למרחבים
השונים — התיאוריה שבמעשה". המחלקה לזואולוגיה, אוניברסיטת תל אביב.
מעין, א' (2009). 'אני גן חיות שלם': השתקפות הנפש באמצעות החיות השונות בפינת החי, תוך
כדי התהליך הטיפולי. מתוך אתר מרחב — איגוד ישראלי לטיפול רגשי הנעזר בבעלי
חיים, מאמרים מקצועיים. נצפה אוגוסט 2009.

<http://www.iaapsytherapy.org>

פריש-פלס, נ' (2008). טיפול בעזרת בעלי חיים לילדים הסובלים מהתקשרות לא בטוחה כתוצאה
מהתעללות או הזנחה : גישת טיפול להפחתת הסיכון להעברה הבין דורית של דפוס
ההתעללות. חיות וחברה : גיליון 38.
קפלן, י' (2002). עבודה קבוצתית עם נוער מנותק ונוער בסיכון (הנחיה בקו בעבודה קבוצתית עם
נוער מנותק). חוברת 11, מניתוק לשילוב, אוגוסט 2002.
רוזנווסר, נ' (1997). הנחיית קבוצות — מקראה. ירושלים : המרכז לחינוך קהילתי ע"ש ציפורי.
רוטאן, ג' ס', סטון, נ' (2004). פסיכותרפיה קבוצתית פסיכו דינאמית. קריית ביאליק : אח.
ריילי, ש' (2008). תרפיה באומנות עם מתבגרים. קריית ביאליק : אח.

רימרמן, י' (1972). מועדון טיפולי (הקבוצה הפעילה). בתוך : חובב, מ. מפרסומיו של יהודה
רימרמן ז"ל : מסיכון לסיכוי. התערבויות טיפוליות בנוער עובר חוק ובצעירים במצוקה.
ירושלים : כרמל.

שפירא, ג' (1993). העתק כמקור — דימויי מעבר. טיפול באמצעות אומנות : כרך 1, חוברת 2. עמ :

38-43.

Betensky, M.G. (2005). *What Do You See?* London: Jessica Kingsley Publishers.

Levine, S.K. (1997). Expressive art therapy: a call for a dialogue. *The arts in psychotherapy*,
23(5), 431-434.

Serpell, J. A. (2000). *Creatures of the unconscious: Companion animals as mediators.*

Companion animals and us: Exploring the relationships between people and pets.

Cambridge University Press.